

CARL FRIEDRICH VON WEIZSÄCKER: RÁM A OBRAZ: EURÓPA UPROSTRED SVETOVÝCH KULTÚR, MEDZI SVETOVÝMI MOCNOSTAMI, NA SVETOVOM TRHU*

Carl Friedrich von Weizsäcker, brat donedávneho prezidenta Richarda von Weizsäckera sa narodil v r. 1912 v Kiele. Študoval fyziku v Berlíne, Göttingene a promoval v r. 1933 u Wernera Heisenberga. Habilitoval sa v r. 1936, potom vyučoval teoretickú fyziku na univerzitách v Štrasburgu a v Göttingene. V rokoch 1957-1969 pôsobil ako profesor filozofie na Univerzite v Hamburgu. V rokoch 1969-1980 bol riaditeľom Max-Planckovho Inštitútu pre výskum životných podmienok vedeckotechnického sveta v Star-
nbergu. K jeho hlavným prácam patria *Die Tragweite der Wissenschaft* (Dosah vedy, 1964), *Der Garten des Menschlichen* (Záhrada ľudského, 1977), *Der Bedrohte Friede* (Ohrozený mier, 1981). Česky vyšlo *Der Mensch in seiner Geschichte* (1992) pod názvom *Človek ve svých dějinách*.

(I. S.)

Hovoriť na jedenástom Európskom dni vo Freiburgu vo Švajčiarsku o našej spoločnej vlasti Európe je pre mňa česť, radosť a záväzok. Česť preto, že hovorím po takých významných desiatich európanoch, akí tu od roku 1976 hovorili. Radosť preto, lebo so Švajčiarskom má spájajú oveľa osobnejšie putá ako s ktoroukoľvek inou zemou okrem mojej užšej nemeckej vlasti. Záväzok preto, lebo budúcnosť Európy je neistá. Stavia nás pred úlohy, ktoré musíme spoločne premyslieť. Moju prednášku preto rozdelím na dve časti:

A. Aktuálny stav

B. Tri úlohy.

Najprv mi dovoľte objasniť názov mojej prednášky.

Názov znie: *Rám a obraz*. Obrazom je Európa, tak, ako ju dnes možno vidieť. Rám je dnešné ľudstvo z trojakého pohľadu: kultúrneho, politického a ekonomického. Výraz rám stojí v popredí, lebo obraz Európy nemožno pochopiť bez rámu ľudstva, v ktorom Európa vznikla a v ktorom jedine môže žiť. Chcieť vidieť Európu bez ľudstva by bolo provincializmom a dnes by to znamenalo smrť.

O troch aspektoch – kultúre, politike a ekonómii – budem hovoriť v prvej polovici prednášky v uvedenom poradí a v druhej polovici ešte raz v obrátenom poradí. Tak vznikne šesť podtitulov:

* Prednáška odznela na európskom dni univerzity vo Freiburgu vo Švajčiarsku v máji 1986. Uverejnená bola v univerzitnom vydavateľstve Freiburg/Schweiz 1986.

A. Aktuálny stav

- a. Európa uprostred svetových kultúr*
- b. Európa medzi svetovými mocnosťami*
- c. Európa na svetovom trhu*

B. Tri úlohy

- c. Trh, sloboda a sociálna spravodlivosť*
- b. Moc a mier*
- a. Kultúra a príroda*

A) AKTUÁLNY STAV

a. Európa uprostred svetových kultúr

Kto je Európa? Európa bola fénická princezná, teda princezná zo západnej Ázie, ktorú Zeus premenený na býka preniesol na svojom chrbte na Krétu. Táto povesť odzrkadľuje skutočnosť, že európska kultúra je kultúra mladá, nie štyritisícročná, mladšia ako Egypt, Mezopotánia, India a Čína. Zoči voči státisícročným ľudským dejinám sú, pravdaže, aj tieto staré vyspelé kultúry neskoré, labilné výtvyry. K labilitě všetkých vyspelých kultúr sa v našich úvahách ešte vrátíme.

Európski historici posledných storočí rozdelili európske dejiny, ktoré nazvali „dejinami sveta“, do troch epoch: antika, stredovek, novovek.

To, čo sa odvtedy nazýva Európou, sa vytvorilo v antike, a síce tromi krokmi: ako oblasť gréckej kultúry, potom rímskej vlády a nakoniec kresťanského náboženstva. Stredozemné more nesie v našich jazykoch toto meno preto, lebo bolo stredom tejto kultúry, vlády a náboženstva. Európa dosiahla za Alexandrovho ťaženia na chvíľu Indiu, za Rímskej ríše trvalo Saharu, Rýn a Dunaj. Môj švábsky domov rovnako ako Švajčiarsko bol kedysi rímskym územím, čo cítime ešte aj dnes.

Stredovek zažil stratu východu a juhu v prospech islamu, ktorý prevyšoval Európanov vojensky a po stáročia aj kultúrne. Stredovek zažil aj germánsku šľachtu ako vládcov Západorímskej ríše a pokresťančenie kontinentu až po Severné more a Ural. Kultúrne bol stredovek tisícročnou školou pre Germánov a Slovanov. Výsledky tejto školy sa začali prejavovať okolo roku 1200. Čomu sa v nej naučili? Antickej kultúre. Čo s ňou Európa urobila?

Novovek začína podľa našej historickej konvencie udalosťou, ktorú Európania nazývajú objavením Ameriky; ako keby tam predtým neboli žili ľudia, nekvitli vyspelé kultúry. Cesty, ktoré podnikli Kolumbus a Vasco de Gama, sú signálmi vojenského, potom ekonomického a nakoniec, v istom rozsahu, aj kultúrneho podmanenia sveta Európanmi. K vojenskému a ekonomickému aspektu sa hneď vrátim. Aká je však dnešná úloha európskej kultúry uprostred svetových kultúr?

Nebezpečnou chybou všetkých podmaniteľov sveta je, že všetko merajú svojím vlastným metrom. Veľké mimoeurópske kultúry sa odseba odlišujú tak, ako sa každá z nich odlišuje od európskej. Ja sám nedisponujem nijakými transkultúrnymi, ale iba

európskymi pojmami na označenie ich rozdielov. Preto priblížim ich rozdiely a ich vzťahy tromi anekdotami.

Istý nemecký lekár žil so svojou rodinou šesť rokov vo východnej Afrike. Africkí pacienti a susedia hovorili: „Biely doktor, jeho pani a jeho deti sú iste milí ľudia. Najmenší syn je ale Afričan.“ Na otázku: „Ako to?“ odpovedali: „Vie, ako sa treba správať“. Kultúru definuje neverbálny rituál ľudského kontaktu, ktorý sa môže naučiť iba dieťa.

Ind Homi Bhabha, nadaný fyzik, maliar a organizátor, mi povedal: „Vy, Európania, ste predstihli všetky iné kultúry iba v prírodných vedách a hudbe“. Indovia a Japonci mi povedali: „Vašou silou a vašim obmedzením je vaša viera v aristotelovskú logiku“. Istý Ind k tomu dodal: „Najnižších démonov ste si dobre podrobili“.

Japonskí kresťanskí teológovia, katolícki rovnako ako evanjelickí, mi povedali: „Naša dnešná úloha nespočíva v tom, aby sa Japonci stali kresťanmi, ale v tom, aby sa znova stali buddhistami“. Myslím, že Ježiš by týchto teológov vybozkával na obe líca.

Anekdoty mali ukázať, ako nás vidia iní. Ako sa však vidíme sami?

Špecifikom európskej kultúry je predovšetkým trojaké antické dedičstvo: grécke myslenie, kresťanská viera, rímske právo. Rímske právo našlo svoju historicky účinnú formuláciu v helenizme. Tak sa ľudstvu zachovali dva veľké dary: grécke rozlišovanie medzi pravým a falošným a židovské rozlišovanie medzi dobrým a zlým. Európania rozlišujú medzi áno a nie. Ale obidve antické rozlíšenia majú náboženské pozadie a zmierujúci cieľ. K tomu sa ešte vrátim.

Kresťanskí Európania vedeli, tak ako všetky náboženstvá, že ľudský život je konečnosťou, utrpením a vinou. Európu novoveku ale charakterizujú radikálne programy a orientácia na šťastie. Radikálne programy, to je abstraktný právny štát absolútnych monarchov a liberálov a sekulárna eschatológia technokratov a socialistov. To, o čo sa tieto programy usilujú a čo dnešný občan pokladá za svoje sväté právo, je šťastie na tomto svete. Ale radikálny program, ktorý si s istotou pochodu rímskych vojakov podmaňuje dnešný svet, je prírodovedecké myslenie a jemu zodpovedajúca technika.

b. Európa medzi svetovými mocnosťami

Technickou a vojenskou prevahou si Európania podrobili polovicu zeme: Južnú a Severnú Ameriku, Sibír, Austráliu a Oceániu; nakrátko dokonca Indiu, Indočínu, Indonéziu a Afriku.

Teraz sa však obmedzím iba na Európu, ako sa o nej hovorilo na „európskom dni“: starý kontinent medzi obomi, dnes už jedinými svetovými mocnosťami, presnejšie, medzi Atlantikom, ovládaným Amerikou a ruskou západnou hranicou. To je opis dnešnej politickej konfigurácie, ktorá má ale historické príčiny. Tu platí veta: Obraz je určený rámom.

V dejinách sveta sa často stáva, že v kultúrnej a politicky aktívnej, a práve preto vysoko diferencovanej oblasti trvajú vnútorné rozpory dovtedy, kým na jej hraniciach, kde je ešte možná expanzia, jestvujú silnejšie zoskupenia. Takými boli na hraniciach gréckeho sveta Macedónia a Rím, na hraniciach starej nemeckej ríše Rakúsko a Prusko a teraz, v dôsledku dvoch svetových vojen v našom storočí na hraniciach európskej kultúry Amerika a Rusko.

Tento rám určuje dnes obraz Európy. Následkom vojenskej prevahy a politickej protikladnosti oboch svetových mocností je stará Európa rozdelená na dve polovice. Východná Európa je politicky, vojensky a ekonomicky pripojená k Sovietskemu zväzu, odkiaľ v dohľadnej dobe nebude môcť uniknúť. Západná Európa sa však nachádza na pol ceste k tej jednotnej vôli, bez ktorej by asi ťažko prekonala krízy nasledujúcich rokov. Aké sú predpoklady a aké sú ciele tejto jednotnej vôle? Najprv budem hovoriť o vnútorných, potom o vonkajších predpokladoch.

Vnútorné predpoklady môžeme odpozorovať na dejinách Európy. Bohatstvo Európy, ako kedysi bohatstvo Grécka a odvážim sa povedať, že aj dnešné bohatstvo Švajčiarska, spočíva v rozmanitosti. Čo by znamenala kultúra Európy bez rozmanitosti talianskych miest v stredoveku a v renesancii? Čo by znamenala Európa bez troch veľkých poloostrovov Stredozemného mora, bez škandinávskych národov, Nizozemska a Švajčiarska? Aj politická veľmocenská štruktúra bola v Európe pluralistická. Historici zaznamenali, že európsky politický poriadok si udržoval svoju krehkú rovnováhu ako „koncert“ väčšinou piatich veľkých mocností, ktoré sa v periodických vojnách a vzájomných koalíciách vyrovnali tak, že ani jedna nezískala trvalú hegemoniu. Na začiatku nášho storočia to boli Anglicko, Francúzsko, Nemecko, Rakúsko a Rusko. Po dvoch svetových vojnách zostalo z nich ako svetová veľmoc iba Rusko. Ekonomicko-námorná svetová vláda Anglicka prešla na Ameriku. Stáročný spor medzi Anglickom a Francúzskom bol urovnaný už v roku 1904 v Entente cordiale oproti nastupujúcemu Nemecku. Dnes zmizlo dedičné nepriateľstvo medzi Francúzskom a Nemeckom, o ktorom hovorila ešte generácia mojich starých rodičov. Nemecko, ktoré vstúpilo do európskej mocenskej konkurencie prineskoro, pri druhom pokuse zločinne, čo sa nebude dať zabudnúť, pokiaľ sa budú písať dejiny, sa teraz naučilo zrieknuť sa pozície svetovej mocnosti. Predpoklady pre kooperáciu sú tu. V skutočnosti vznikla kooperácia iba vo vojenskej oblasti s Amerikou, z obavy pred ruskou mocou, váhavo v hospodárskej oblasti, v politickej oblasti sú to takmer márne pokusy o artikuláciu záujmových a názorových rozdielov oproti americkému partnerovi – o úspechu tu nemožno vôbec hovoriť.

Ako vidno, miera zjednotenia Európy je podmienená jej vzťahmi k svetovým mocnostiam; obraz je určený rámom. Ak chceme konať správne, musíme si ozrejmiť motívy a záujmy obidvoch svetových mocností. Znova začnem dejinami, tentoraz Ruska a Ameriky.

Obidva národy sú poznačené expanziou, dejinným osídlením podľa európskych meradiel nekonečného priestoru. Dnešné ideológie sú u oboch určené radikálnym európskym programom, myšlienkou a uskutočnením revolúcií r. 1776 a r. 1917. Veľmi sa však líšia svojimi vnútropolitickými a zahraničnopolitickými dejinami.

Rusi sú európskym národom obývajúcim a ovládajúcim obrovské územie v Ázii. Ich zahraničnopolitické podmienky prežitia počas tisícročia opísal presne George F. Kennan. Roľníci žijúci na nekonečnej rovine, ktorá je na západe ohraničená silnejšou civilizáciou, na východe nomádmi na rýchlych koňoch. Aby dokázali obstáť, museli byť sústavne vojensky silnejší od všetkých svojich susedov. Nadmerné vojenské zbrojenie je ruskou tradíciou, rovnako ako expanzia, subjektívne pocitovaná ako defenzívna, až kým nenarazí na neprekonateľné hranice. Tlak a protitlak moci je základnou politickou skúsenosťou

Rusov. Vnútropoliticky, ako jediný európsky národ, Rusko nikdy nepoznalo politickú slobodu, a už vôbec nie demokraciu. Ako štát bolo založené škandinávskou vládňucou vrstvou, kultúrne bolo stvárnené byzantským césaropapizmom. Je to ľud duševne a citovo bohatý, zbožný a schopný trpieť. Po otvorení sa voči západu v 19. storočí vznikla nesmierne významná ruská literatúra. Rusi absorbujú progresívne idey, dochádza k revolúcii. Ale ani revolučný štát nepozná slobodu. Pozná len tlak a protitlak moci, zdĺhavú zahranično-politickú šachovú partiu.

Severná Amerika bola podrobená a osídlená, nie bez zbrane, Európanmi, ktorý hľadali svoju slobodu. Deklarácia o nezávislosti z roku 1776 vymenúva tri nescudziteľné ľudské práva: právo na život, na slobodu a na hľadanie šťastia. Nemať nič spoločné so zavrhnutiahodnými mocenskými bojmi európskych kniežat, to bol pôvodný zahranično-politický pátos Spojených štátov, umožnený izoláciou medzi dvomi svetovými moriami. Sloboda trhu a veľké územie potom Amerike umožnili, aby sa stala najväčšou hospodárskou mocou sveta. Sebazničenie Európy v našom storočí prinútilo Spojené štáty, aby prijali úlohu politického hegemonu sveta. Ak dobre vidím, nijaká imperialistická moc v dejinách sa tejto úlohe nebránila tak veľmi ako Američania; snáď preto sú v tejto úlohe takí neskúsení.

c. Európa na svetovom trhu

Európa, vojensky druhoradá, politicky nerozhodná, stala sa ekonomicky ešte raz svetovou veľmocou. Moc znamená vždy aj závislosť; závislosť od bázy moci. Aj tu je obraz určený rámom.

Bázou našej hospodárskej pozície je iste naša produktivita. Ale dopustili sme, aby naša hospodárska existencia závisela od celosvetovej spleti vzťahov. Plodíme poľnohospodárske prebytky, ale s ropou z juhu. Predmety konzumu a nevyhnutné suroviny kupujeme zo zisku za export. Svetový trh sa pre nás stal podmienkou existencie.

Svetový trh je, pravdaže, už starou štruktúrou. Nebol iba dôsledkom, ale už prvým vedomým motívom európskeho podmanenia sveta. Kolumbus a Vasco de Gama hľadali námornú cestu do Indie, lebo cestu po súši občas blokovali Turci. Postupné obohacovanie Španielska, Nizozemska a Veľkej Británie bolo podstatne závislé od zámorských tovarov. Pod vplyvom rastúcej hospodárskej racionality postupne nadobúdali význam ušľachtilé kovy, neskôr spotrebný tovar, až napokon to boli priemyselné suroviny.

Dnešný svetový trh je trhom, teda priestorom konkurencie. Na rozdiel od mnohých vnútorných národných hospodárstiev zo svetového hľadiska nejestvuje nijaké plánovité hospodárstvo, nijaké svetové štátne monopoly, lebo nejestvuje svetový štát. Nejestvujú ani ozajstné svetové privátne monopoly, ktoré by stáli za zmienku. Občas niektoré samozrejme získajú dominantné pozície, ako napr. niektoré multinacionálne oligopoly alebo v súčasnosti ohrozený OPEC. Ak európania hovoria o svojich starostiach na svetovom trhu, hovoria, ako je to v konkurenčných hospodárstvách zvykom, predovšetkým o svojich konkurentoch; teda buď o sebe navzájom, alebo predovšetkým o USA a Japonsku. Do týchto ustarostených rozhovorov sa nechcem, ani nemôžem miešať. V tejto konkrétnej otázke si však dovoľím byť z dlhodobého hľadiska optimistom. Keby sa podarilo vyriešiť

tri veľké problémy sveta – hospodárstvo juhu, nastolenie mieru a zachovanie prírody –, potom by som dokázal veriť overenej vynachádzavosti a iniciatívnosti našich ľudí, tomu, že ešte dlho obstoja v konkurencii.

Práve som spomenul hospodárstvo juhu ako jeden z troch veľkých nevyriešených problémov sveta; a od jeho vyriešenia závisí do značnej miery aj európsky hospodársky rozkvet. Rozvojový optimizmus šesťdesiatych a ešte aj sedemdesiatych rokov sa ukázal ako prehnaný. Iste, boli tu úspechy. V malých, dobre organizovaných centrách lacnej pracovnej sily sa vyvinula vysoká produktivita. Spomeniem Singapur, Hongkong, Tchaiwan – zároveň ako kompliment čínskemu národnému charakteru. V mnohých krajinách, ktoré dnes radi nazývame krajinami na prahu rozvoja, sa vybudoval moderný priemysel. Ale počet chudobných najmä v obrovských slumoch nových veľkomiest ešte stále rastie. Na následky hladu zomiera dnes viac ľudí ako vo všetkých vojnách. A industrializácia je zapltená farchou dlhov, ktorá hrozí kolapsom na svetovom finančnom trhu. Aby som to najprv vyjadril trochu zjednodušene: ak nedôjde k oddĺženiu dlhov, južné hospodárstvo zahynie a s ním aj krehká rastlinka južnej demokracie. Ak k oddĺženiu dôjde, budú musieť Spojené štáty radikálne zmeniť svoj rozpočet, t.j. svoj zbrojný program, aby mohli zachrániť svoje banky. Až tak hlboko navzájom súvisia problémy sveta.

B. Tri úlohy

Práve som zmenil tón mojej reči. Prešiel som od historického opisu, pri ktorom azda možno zostať pokojným, k požiadavkám, ktoré splnia svoj cieľ len vtedy, ak spôsobujú bolesť. Prešiel som od situácie k úlohám. Ale aj tu chcem venovať viac času pokusu o historickú kauzálnu analýzu ako špeciálnym požiadavkám, ktorých prezentovanie v ucelenej podobe by si vyžadovalo ďalšiu prednášku. Medzi zistením situácie a terapiou má svoje miesto diagnóza.

Spomenul som tri nevyriešené svetové problémy: hospodárstvo juhu, nastolenie mieru a zachovanie prírody. Tým som sa oprel o tematický katalóg, ktorý vypracovala Svetová rada cirkví na svojom valnom zhromaždení vo Vancouveri v roku 1983. Predchádzala ho výzva na zvolanie mierového koncilu kresťanských cirkví. Zhromaždenie poľavilo zo striktnosti v názve a rozšírilo tematický katalóg. Teraz sa hovorí o svetovom zhromaždení cirkví za spravodlivosť, mier a zachovanie stvorenstva. Na tento tematický katalóg nadväzujú posledné tri odseky mojej prednášky.

c. Trh, sloboda a sociálna spravodlivosť

Spravodlivosť je kľúčový pojem. V dnešnom politickom slovníku znamená buď sociálnu spravodlivosť, alebo zaručenie osobných ľudských práv. K ľudským právam patrí sloboda. Tieto významy spravodlivosti v reálnom svete súvisia. Porušovať ľudské práva, potláčať slobodu je neodolateľným pokušením vlád, ktoré neveria svojim ľuďom. Vláda musí nedôverovať svojim ľuďom, ak je tu na to, aby vytvorila triednu vládu, či už je to vláda individuálneho bohatstva, alebo vláda byrokratických privilégií.

Ako to súvisí s trhom? V tejto záležitosti sa my, Západoeurópania, nachádzame so

Severoameričanmi na jednej lodi. Európsko-americká optika rozlišuje dnes podľa svetových strán tri svety: prvý svet na západe, druhý na východe a tretí na juhu. Najprv budem hovoriť o vzťahu prvých dvoch svetov, teda o vnútornom napätí na severe, kde dnes žijú páni sveta. Západ sa označuje ako priestor slobody, východ ako priestor socializmu, t.j. spravodlivosti. Tu musím hneď priznať farbu: v tomto protiklade stojím jednoznačne na strane západu. Ale zmysel pojmov sloboda a spravodlivosť a ich vzájomný vzťah musíme objasniť.

Politická sloboda nie je svojvôľa. Svojvôľa je obmedzená právom, ktoré má v našej spoločnosti garantovať štát. Na slobodu mám v našom právnom poriadku nárok iba vtedy, keď ju zároveň zaručujem aj inému. Pre prežitie novovekej európskej spoločnosti je nevyhnutné, aby videla na politickej slobode nielen jej súvislosť so šťastím, ale aj s pravdou. Taká komplikovaná a prudko sa meniaca spoločnosť, ako je naša, nemôže prežiť, a už vôbec nie hľadať tie najlepšie cesty bez hlbokého poznania. Takéto poznanie nám nepríde v spánku, aspoň nie bez predchádzajúceho hŕňevnatého hľadania. Spoločenské hľadanie správneho poznania sa nemôže diať bez názorovej konfrontácie. Názorová konfrontácia je možná iba tam, kde jestvuje sloboda prejavu. Každý vedec pozná nevyhnutnosť názorovej konfrontácie a ochromujúci vplyv, aký môže nadobudnúť vláda jednej školy. Som presvedčený, že najvážnejším dôvodom zaostávania takzvaného reálneho socializmu vo východnej Európe je chýbajúca názorová konfrontácia. Rád by som to zakončil Kantovou formuláciou: Sloboda je životom pravdy. Lebo pravda nie je diktovanou, ale hľadanou a stále iba čiastočne nachádzanou pravdou.

Od Adama Smitha sme sa naučili, že aj hospodárstvo prosperuje najlepšie vtedy, keď na transparentnom trhu každý účastník uplatňuje svoj vlastný záujem a svoj vlastný rozum. Úspech je evidentný už dve storočia a príčina úspechu je jednoduchá: spoločný rozum mnohých účastníkov trhu podporuje myslenie viac ako jedno stredisko centrálného plánu. A je tu aj spätný vplyv slobodného trhu na politickú slobodu: trh je nácvikom slobodného konania.

Doposiaľ som hovoril o ideálnom type slobodnej politiky a slobodného trhu. V realite však vystupujú aj celkom iné momenty. Trh plodí vysoký sociálny produkt, ale nie ekonomickú rovnosť. To sa týka aj jeho spätného vplyvu na politiku. Ekonomická závislosť môže premeniť zákonom garantovanú politickú slobodu na fikciu. V politicky a ekonomicky tak vyrovnanej krajine, akou je už dlhú dobu Švajčiarsko a dnes prekvapivo aj Nemecká spolková republika, len ťažko vidno vyhrotenosť tohto problému. Stačí však cesta Južnou Amerikou, aby sa nám otvorili oči, ak nenavštívim iba svojich kolegov, ale aj slumy. To isté poučenie nám však prinesú aj černošské štvrte v mestách USA, nezamestnaní vo Veľkej Británii alebo turecké štvrte v Západnom Berlíne.

Triedna vláda, sociálna nerovnosť sú tu odvtedy, odkedy jestvujú vyspelé kultúry. Boháči zanechali po sebe svedectvá svojej slávy. Ale máme tu aj písomnú obžalobu chudobného roľníka zo Starého Egypta, je tu hlas židovských prorokov: Boh nechce zápalné obete, ale aby ste sa starali o vdovy a siroty. Ježiš prišiel k chudobným. Lahšie prejde naložená ťava pešou bránou, ktorú nazývali ucho ihly, ako boháč do Kráľovstva Božieho na zemi. My, zhromaždení v tejto sále, patríme k bohatým: čo budeme robiť?

Isté poučenie môžeme získať z klasickej národnej ekonómie, ako aj z pôvodného

marxizmu: že totiž nejde o morálny apel, ale o analýzu objektívnych príčin. Marx rozvíja Hegelovu osvieteniskú myšlienku, že k slobode, ktorá nie je možná bez ekonomického základu, mali prístup najprv monarchovia, potom šľachta, neskôr, po meštianskej revolúcii, meštania, kapitalisti a po poslednej, proletárskej revolúcii, hovorí Marx, bude patriť všetkým ľuďom v spoločnosti. Marxova revolučná prognóza sa však ukázala ako falošná. Vo vysoko industrializovaných krajinách nedošlo k zbadačeniu mäs. Zabránilo sa mu v záujme ochrany právneho štátu prostredníctvom robotníckeho hnutia, zvýšenia kúpnej sily mäs, sociálneho zákonodarstva. K revolúcii priemyselného proletariátu nikdy nedošlo. Ruská revolúcia v roku 1917, to bol štátny prevrat komunistických kádrov v ešte prevažne feudálnej krajine. V roku 1948 v Číne to bola roľnícka revolúcia vedená komunistickými kádrami. Prognózovať je ťažko. Ale obávam sa, že je len malá nádej, že sa priaznivý sociálny vývoj severozápadných priemyselných štátov zopakuje na juhu. Technická modernizácia, ktorá u nás postupovala po stáročia, zaplavuje dnes v priebehu desaťročí národy juhu. Ako sa jej majú prispôbiť? Populačný rast je zároveň následkom zväčšovania chudoby. Právny štát, ktorý u nás umožnil sociálny vývoj, vo svetovom meradle neexistuje. Tam, kde existuje ako národný štát, tam je národ sám len jedným z konkuren-tov na svetovom trhu a oproti veľkým finančným záujmom sa sotva môže presadiť.

Spor medzi trhovým a socialistickým receptom mi pripomína môj obľúbený príklad chybného úsudku zo seminára logiky. „Návrh môjho protivníka nemôže fungovať. Z toho vyplýva, že môj návrh bude fungovať“. Základnou podmienkou nevyhnutnej politiky malých krokov je fundamentálna analýza a zároveň detailné vecné poznanie. V tejto oblasti pripadá nám, Európanom, podľa môjho názoru veľmi dôležitá úloha. Oficiálna americká politika je dnes slepá voči podstatnej časti skutočnosti. Európa disponuje všetkými vecnými kompetenciami; treba ich len uviesť do politickej hry. Napriek nebezpečenstvu, že moja prílišná stručnosť narazí na odpor, uvediem dva príklady, jeden z juhu a druhý zo severu.

Príklad z juhu nadväzuje ešte raz na problém dlhov. Dnešná požiadavka, aby sa dlhodobá splatnosť dlhov v zadĺžených krajinách dosiahla výlučne stupňovaním ich exportu, povedie, zdá sa mi, k ich sebazničeniu. Zväčší priepasť medzi bohatými a chudobnými, pretože ich núti exportovať ich základné zdravie. Ak majú ísť po ceste, ktorá priviedla severné priemyselné štáty k ich sociálnej stabilite, musia na vnútornom trhu stupňovať produkciu a kúpnu silu mäs. To je požiadavka na medzinárodný menový fond a vlády, od ktorých fond závisí. Kto sa bojí komunizmu na juhu, mal by o tom premýšľať. Tamojšiu demokraciu možno veľmi ľahko zničiť tým, že jej vezmeme možnosť sociálneho úspechu.

Príkladom zo severu je nezamestnanosť a s ňou spojená marginalizácia ekonomicky najslabších desiatich percent obyvateľstva, zostrená ešte nevyhnutným prílevom chudobných z juhu. Z abstraktného pohľadu je nezamestnanosť len sociálnou podnikovou haváriou na ceste industrializácie, haváriou, ktorej možno natrvalo čeliť iba racionálnym rozdelením pracovného času, nie rastom. Monopolistické postavenie odborov pri vyjednávaní, ktoré bolo kedysi také dôležité pre sociálne vyrovnanie v prospech pracujúcej väčšiny, núti dnes podnikateľov urýchlene hľadať také techniky, ktoré budú šetriť pracovnú

silu. To je jeden príklad toho, aké nebezpečenstvo predstavujú pre trh monopoly, v tomto prípade pre trh s pracovnou silou. Majetná väčšina môže s touto marginalizovanou dolnou vrstvou zdanlivo dobre žiť, pokiaľ ju vďaka oddeleným obydliam nemusí mať stále na očiach. Ale všade rastúca miera zločinnosti, nad ktorou sa slušný občan čuduje a pohoršuje, je symptómom reality. To je príklad na zváženie.

b. Moc a mier

Mier je kľúčový pojem. Prírodné vedy a technika, ktoré si z kultúrneho hľadiska podmaňujú svet, už radikálne zmenili politické podmienky nášho prežitia. Politickú inštitúciu vojny je dnes už nevyhnutné prekonať. To je ďalekosiahla téza, treba ju dôkladne preskúmať.

Súperenie, aké dnes vládne medzi Amerikou a Ruskom, sa podľa všetkých mne teraz známych historických paralel môže skončiť iba vojnou. Vo veku techniky, v ktorom je symbolom zbrane atómová bomba, by takáto vojna bola sebevraždou. Tým sa ocitáme pred nevyriešenou úlohou. Tradované a dodnes zachovávané politické štruktúry nie sú prispôbené na to, aby prekonal inštitúciu vojny. Priemerný občan severných štátov reaguje na tento problém protirečivo. Žije tak, akoby u nás už vojna nikdy nemala vypuknúť; teoreticky ale neverí, že ľudskú prirodzenosť možno zmeniť a že vojnu možno odstrániť, a ako dôkaz uvedie napr. Arabov.

Som presvedčený, že obidva názory sú nesprávne. Vojna ako politická inštitúcia nevyplýva z ľudskej prirodzenosti, ale z dejín vyspelých kultúr. Dejiny ju môžu prekonať. Vypuknutie tretej svetovej vojny je ale v dnešných politických a technických podmienkach možné, ba pravdepodobné.

K historicko-antropologickému argumentu sa vrátim v nasledujúcom odseku. Najprv poukážem len na skutočnosť, že vojna hradu proti hradu, mesta proti mestu v našich krajinách už dávno vymizla. Pod ochranou právneho poriadku možno spolu žiť bez organizovanej vojny, aj keď susedovi závidíme alebo ho nenávidíme. Teraz pár slov k aktuálnemu stavu sveta a k úlohe Európy v ňom.

Atómová zbraň nie je príčinou nebezpečenstva vojny. Naopak, za posledných štyridsať rokov sa viedla vojna na zemi iba tam, kde sa zdalo byť isté, že nebude nukleárna. Ale nukleárne zastrašovanie, zabezpečené dvojnásobnou kapacitou úderu, duchaplným vynálezom amerických vedcov, nie je vhodné a ani nebolo na to určené, aby definitívne vyriešilo problém, ako zabrániť vojne. Malo nám poskytnúť len čas na vydýchnutie, kedy by sa dali vytvoriť politické záruky mieru. Prezident Reagan povedal vo svojej reči v marci 1983 otvorene, čo zrejme vedeli rovnako dobre už všetci jeho predchodcovia, že nukleárne zastrašovanie nie je ani morálne ospravedlniteľné, ani dostatočne spoľahlivé. Medzitým však už všetci experti vedia, že sa jeho návrhom vesmírnej obrany atómovej zbrane nestávajú, ako sa domnieval, ani neúčinnými, ani zastaranými. SDI je jednoducho novým krokom v zbrojných pretekoch, ktorého kontroverzné špecifické klady či zápory nebudem tu rozoberať. Pravda je, že mier vo svete nemožno zabezpečiť technicky, ale iba politicky.

V dnešnej politickej štruktúre sveta sa, žiaľ, aj o relatívne zachovanie mieru možno pokúšať iba politikou malých krokov. Jedným z najinteligentnejších takýchto návrhov bol,

aj keď iba v rámci severu, na začiatku sedemdesiatych rokov návrh H. Kissingera. Analogicky k starej Európe pomýšľal na rovnováhu piatich mocností: USA, Západnej Európy, Sovietskeho zväzu, Číny a Japonska. Z nich Západná Európa a Japonsko sú len hospodárske veľmoci, Čína je virtuálna svetová veľmoc vďaka neprekonateľnej pragmatickej dynamike jej početného obyvateľstva. Tak sa tento problém presúva znova k tomu, či Amerika a Rusko ako jediné vojenské veľmoci budú vedieť spolu nájsť permanentný mierový modus vivendi.

Jednou z najväčších prekážok je pritom ich vzájomná percepcia, to, ako sa navzájom vnímajú. Ideologický protiklad – o tom som presvedčený – nie je tou najhlbšou príčinou ich základného a banálneho mocenského konfliktu. Ideologický protiklad je skôr spôsobom, ako si obe strany psychicky uľahčujú pokračovanie v tomto konflikte. Mocenské konflikty medzi štátmi sú dedičstvom vyspelej kultúry. Ich najhlbšou príčinou je snáď vzájomný strach, strach, ktorý nachádza v zbrojení či agresívite protivníka, ktoré samé vznikajú zo strachu, vždy novú potravu. Tým, prirodzene, nechcem povedať, že konflikt ideológií netreba brať vážne: obidve pochádzajú z toho istého radikálneho európskeho programu politickej revolúcie, len na rozličnej pôde, v rozličných historických fázach, s rozličným obsahom.

Americká revolúcia z roku 1776, šťastnejší predchodca francúzskej z roku 1789, zvestuje ešte aj dnes ľuďom tejto zeme radostnú zvesť tam, kde už jestvujú ekonomické podmienky pre slobodu. Američania väčšinou nevidia následky ich dominantného ekonomického postavenia – zvlášť na juhu. Ruská revolúcia z roku 1917 vznikla z eschatologickej marxistickej nádeje na oslobodenie všetkých ľudí zeme, ale v krajine, v ktorej podľa dôslednej marxistickej doktríny neboli ešte dosiahnuté predpoklady ani pre meštiansku revolúciu. Antikapitalistický pátos tejto revolúcie musel Američanmi a západnými Európanmi hlboko otriast, krvavý mocenský boj a nasledujúci byrokratický útlak jej odcudzili väčšinu tých, čo sa stali obeťami alebo sa báli, že sa nimi stanú. Obe strany stupňujú výlučne mocenské záujmy druhej strany doslovným výkladom jej ideológie do neúnosnej miery, a tak sa už štyridsať rokov navzájom vnímajú len ako protivníci.

Zvlášť nebezpečným vedľajším produktom je, že obe strany hľadajú na juh čoraz väčšmi iba ako na časť šachovnice ich mocenského boja. Len ťažko chápu, že takto vyvolávajú v národoch juhu voči sebe nenávisť. A narastajúca nestabilita tohto južného regiónu sa jedného dňa severu vypomstí. Terorizmus je symptómom, varovným signálom pre nás mocných.

Európa je však v zásade schopná správne vidieť nielen juh, ale aj ohraničenosť reálne legitimizovateľných mocenských záujmov oboch veľmocí. Na Európe leží dnes veľká politická zodpovednosť. Kiež by konala podľa toho! Podmienkou je však rozpoznanie smrteľného nebezpečenstva ukrytého v dnešnej situácii. Podmienkou je schopnosť, uznať rozum aj u protivníka a rozumne mu ísť aj v ústrety. Podmienkou je pevná vôľa vzdorovať aj spojencovi, keď vo svojej zahraničnej a hospodárskej politike stráca mieru potrebnú pre dosiahnutie konsenzu. Ako to povedal vo štvrtom akte Wilhelma Tella starý Attinghausen: buďte jednotní – jednotní – jednotní!

Nakoniec sa v spätnom pohľade pokúsim zaradiť do rámca kultúrnych dejín aj náš európsky obraz o prírode; a to znova kvôli poučeniu pre prax.

Pri obvyklom pohľade vidíme prírodu najprv ako rám, v ktorom sa rozvíja obraz ľudskej kultúry. Evolučná teória nás však učí, že aj človek sám je dieťaťom prírody. Ak som povedal, že politická inštitúcia vojny nevyplýva z ľudskej prirodzenosti, ale z dejín vyspelých kultúr, použil som výraz „ľuská prirodzenosť“ v zmysle staršej filozofie ako označenie ľudskej podstaty, ktorá sa pokladala za nemennú. Príroda a dejiny sa však nachádzajú v užšom vzťahu, sama príroda je dejinná. Aj evolučnú teóriu sme už použili na ospravedlnenie vojny a rasového boja; prežívajú a majú prežiť tie druhy a rasy, ktoré nadobudnú v boji o život prevahu – hovorili sme. Tu sa však vzťah medzi obrazom a rámom obrátil. Z kultúrno-historického pohľadu je zrejmé, že tieto náuky si tvoria obraz o prírode tak, aby zodpovedal ich vlastným spoločenským predpokladom: konkurenčná spoločnosť, militarizmus, rasový konflikt. Je to obraz sveta víťazov; a je to zlá prírodná veda.

Skutočnosť je oveľa diferencovanejšia. Je pravda, že v evolúcii tisíce tvorov zahynú, keď zvíťazí jeden druh. Smrť je vynálezom života. Buddhistická náuka, podľa ktorej je život smädou a utrpením, je dejinám prírody bližšia ako západné harmonizácie. Ale toto poznanie neospravedlňuje heroizovanie vraždy. Druh prežije iba vtedy, ak v ňom v primeranej miere pôsobí zábrana usmrcovať príslušníkov druhu a pokrvných príbuzných. A druh, ktorý bezohľadne požiera svoj životný priestor, zahynie, alebo prežije iba tak, že sa obdobia rozmachu striedajú s obdobiami hladomorov. Malé ľudské skupiny žili nepochybne po stáročia prispôbené týmto zákonom života – nemali inú možnosť. Už asi desaťtisíc rokov vzniká vďaka poľnohospodárstvu, stavbe miest, kultúram v údoliach riek, veľkým ríšam nová vyspelá a labilná kultúra a my ešte dnes zažívame krízy jej stability. Niekoľko slov o poľnohospodárstve. Mešťania nazývali roľníkov deťmi prírody. To je však ambivalentná pravda. Na jednej strane je poľnohospodárska krajina už sama produktom kultúry. Náš najjemnejší seizmograf, náš zmysel pre estetické, reaguje na dávnu prírodnú krajinu, napr. v okolí Ženevského jazera alebo v Umbrii, pokiaľ ich ešte nezničila doprava, tak intenzívne práve preto, lebo tam stojí každý strom, každý vinič na mieste, kde ho chcel mať človek. Táto príroda je už umeleckým dielom. Iným úžasným príkladom je staré Japonsko. Na druhej strane, až poľnohospodárska veda 19. storočia spoznala a odstránila mnohé formy devastovania roľníkmi. Naše storočie preniklo poznanie, že takto nadobudnutá nová možnosť manipulácie prírody vedie vo svojej často neuvedomenej mocenskej arogancii k novej deštrukcii. Ako budú neskoršie obdobia posudzovať viditeľné znaky tejto arogancie, hranaté kvádre, ktoré postavila do krajiny ako symboly moci techniky architektúra?

Mestá a ríše tvoria už po tisícročia také veľké spoločnosti, že kooperácia a spoločenské postavenie ľudí v nich sa už nemohli zakladať na osobnom vzájomnom poznaní. Ľudské vzťahy boli objektivizované delbou práce, výmenným a peňažným obchodom, právom, ktoré umožnilo vznik hospodárstva, vládou, ktorá garantovala právo, mocou, ktorá stabilizovala vládu, a nakoniec vojnou, ktorá bola následkom akumulácie moci.

Veľké náboženstvá a filozofie rozpoznali túto súvislosť. Európske rozhodnutia za alebo proti, ktoré boli často iba mocenským nástrojom, mali náboženské pozadie, cieľ, vedúci k zmiereniu. To pravé, ktoré u Grékov stojí proti falošnému, je vyjaviteľnosť života; Hegel hovorí v gréckom zmysle: „Pravda je celok“. Dobro, ktoré Židia postavili oproti zlu, je mier spravodlivosti: „Keď budete konať dobro, budete žiť“, hovorili proroci.

Mocou potom ľudstvo vnikalo do prírody, ktorá má, ako sa znova a znova ukazuje, obmedzené rezervy. Kultúra takto prenáša svoju vlastnú labilitu na svoj životný priestor, na prírodu. Úlohou dnešného ľudstva je znova rozpoznať tieto súvislosti a konať podľa tohto poznania, a to hneď.

Aj pri ochrane prírodného prostredia sa Európe ponúka špecifická príležitosť príkladného správania vo svete. V rámci štátov sme už začali čeliť devastovaniu. Jazerá v Štarnbergu alebo v Zürichu sú dnes čistejšie ako pred dvadsiatimi rokmi. Ale veľké problémy, ako je priemyselné znečisťovanie ovzdušia, nepoznajú hranice. Tu je možná a potrebná európska spolupráca. Niektoré z najväčších nebezpečenstiev, ako je vyrubovanie tropických pralesov, sa nachádzajú znova na juhu. Ako však chceme hovoriť a pravotiť sa s juhom, kým si nespravíme poriadok vo vlastnom dome?

Som na konci. Vymenoval som tri ťažké úlohy, v ktorých by Európa mohla pôsobiť ako príklad:

- vytvorenie takej formy trhu, ktorá by umožnila sociálnu spravodlivosť, a tým slobodu;
- pretvorenie dnešného príméria medzi veľmocami na politický mier;
- zmierenie techniky s prírodou.

Ďakujem vám za trpezlivosť. Ale najmä vás prosím, aby každý podľa svojich síl spolupracoval pri riešení týchto úloh.

Carl F. von Weizsäcker
Alpanstraße 15
Starnberg-Söcking
Deutschland